

ŠTRUKTURALIZMUS V PRAGMATIZME CH. S. PEIRCEA ALEBO KRÁTKY PRÍBEH O STRATENEJ VÍZII

JURAJ ŽIAK, Inštitút filozofie a etiky FF PU, Prešov

ŽIAK, J.: Structuralism in the Pragmatism of Ch. S. Peirce or A Short Story of a Lost Vision
FILOZOFIA 66, 2011, No 5, p. 452

The article offers an alternative story about the structuralism in science, philosophy, and semiotics based on the exposition of Ch. S. Peirce's philosophical project – pragmatism. Contemporary tendency to consider structuralism as naïve and dead, is put in contrast with the reassessment of the potential of structuralism in natural sciences and linguistic anthropology.

Keywords: Pragmatism – Structuralism – Semiotics – Abduction – Semiosis

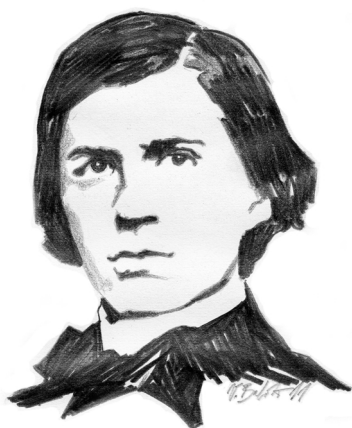
Úvod. V tomto príspevku si kladieme za cieľ prezentovať čitateľovi čiastočne alternatívnu naráciu o dejinách štrukturalizmu ako o tendencii myslenia, ktorá sa vyskytla v dejinách na viacerých miestach a v rôznych časoch súčasne. Centrum nášho príbehu sa bude odvíjať od osoby, ktorá so štrukturalizmom nikdy nijako nebola spájaná. Ide o *Charlesa Sandersa Peircea*, amerického filozofa, vedca a semiotika. Či už ako myšlienkové hnutie, alebo ako tendencia myslenia, štrukturalizmus dnes stojí pred výzvou prehodnotenia – taký je aspoň názor popredného francúzskeho teoretika *Jeana-Michela Rabata* a amerického filozofa *Johna Sturrocka*, podľa ktorých štrukturalizmus podľahol módnjej tendencii prekonávať v postmodernom ošiali aj také koncepty, ktoré potrebujú len viac priestoru na rozvinutie.

„Predstavme si, čo by sa stalo, keby Briti a Američania nezačali používať namiesto termínu ‚neoštrukturalizmus‘ termín ‚postštrukturalizmus‘: Namiesto vynútenej redukcie dejín na filozofickú školu charakterizovanú ďalším -izmom a namiesto sprievodnej ilúzie prekonávania zastaraného a vyčerpaného hnutia by sme mali pocit kompromisu a interdisciplinárneho rozptýlenia... V skutočnosti sú koncepty ‚neoštrukturalizmu‘ a ‚postštrukturalizmu‘ úplne rozdielne“ ([15], 2).¹

Výzva na prehodnotenie štrukturalizmu vytvára historikom dejín filozofie a vedy priestor na retrospektívne uvedenie diela *Ch. S. Peircea*. Napriek tomu, že Peirce predbehol v mnohom európsku platformu, v niektorých prípadoch aj o desaťročia, priplával do

¹ Koncept „neoštrukturalizmu“ v prostredí Severnej, a hlavne Latinskej Ameriky 80-tych rokov patrí spojeniu neoliberalizmu so štrukturalizmom v ekonómii, politológii, sociológii. Rabaté však v tomto kontexte odkazuje na inú tendenciu – na neoštrukturalistickú tendenciu francúzskych mysliteľov nekráčať ruka v ruke s postštrukturalistickou víziou prekonávania iluzórnej viery v modifikovaný naturalizmus a fundacionalizmus.

prístavu kontinentálnej štrukturalistickej tradície až v období, keď sa v postmodernom obrate hovorilo o štrukturalizme ako o naivnom a dávno prekonanom projekte, o projekte, ktorý nezachránila ani postštrukturalistická „bohéma“. Avšak Peirceov pragmatizmus má s tendenciou vlastnou každému štrukturalizmu spoločné čosi viac, ako sa na prvý pohľad môže zdať. Ďalej stručne poukážeme na to, že má potenciálne uplatnenie nielen na platforme štrukturalistickej tradície v kontinentálnej filozofii, ktorá sa nachádzala dlhú dobu pod vplyvom syndrómu vyhorenia, ale aj v kontexte vitálne sa rozpínajúcej analytickej filozofie.²

Charles S. Peirce

Abdukcia. Peirceova cesta k tomu, čo sám v neskoršom období svojej tvorby začne nazývať podivuhodným názvom „nový pytagoreizmus“ (Ceno-Pythagoreanism),³ teda k princípu myslenia, podľa ktorého základným atribútom klasifikácie podľa externej štruktúry je valencia (mocnosť) a podľa ktorého sú tu tri základné logické univerzálne kategórie takéhoto delenia, sa začala ešte počas jeho vedeckej kariéry. Prvé kroky v tomto smere robí na platforme problematiky povahy a štruktúry vedeckého poznania, a to už od roku 1864, pričom už v 1865 má kurz prednášok na Harvarde o logike a o metodológii vedy a matematiky.⁴ Už tam pred početným publikom ukazuje, že chce vede prinavrátiť to, čo nikdy nemala stratiť a o čo v skutočnosti ani nikdy úplne neprišla. Ide o Aristotelom formulovaný druh inferenčného zdôvodňovania – nie však o jeho sylogizmus, ale o spôsob racionálneho zdô-

vodňovania, v ktorom je veľké množstvo údajov skúmaných s cieľom podať zjednocujúci výklad ich vysvetlenia. Takéto zdôvodňovanie Aristoteles v *Prvých analytikách* nazval „apagogue“, v latinskom preklade sa už objaví ako „retrodukcia“.⁵ Peirce napokon použije

² J. Sturrock je presvedčený, že prvé kroky kontinentálneho štrukturalizmu boli spojené s Husserlovou fenomenológiou, čo dokazuje hĺbkovou analýzou Husserlových textov [15]. Fenomenológia stála aj pri formovaní Peirceovej verzie štrukturalizmu. Peirceova fenomenológia, neznáma podobne ako jeho štrukturalizmus, sa však programovo približuje tej, ktorá sa objavuje po prvý raz v diele matematika a filozofa *Johanna Heinricha Lamberta* v 18. storočí. Ten ju projektoval s návrhom redukovat' teóriu vecí na teóriu znakov. Peirceova semiotická fenomenológia bola založená na obdobnej myšlienke: „Idea manifestácie je ideou znaku“ ([9], CP 1.346).

³ Pozri: Comments on ‚On a New List of Categories‘, CP 1.560, c. 1907; A Draft of a Letter to Calderoni, CP 8.213, c. 1905; A Letter to Lady Welby, CP 8.329, 1904; A Letter to William James, CP 8.264-5, 1903; ‚Minute Logic‘, CP 2.87, c. 1902.

⁴ V r. 1866 prednáša na tieto témy na Lowell University v Massachusetts s rozšírenými prednáškami predovšetkým o indukcii a abdukcii a o Aristotelovom sylogizme.

⁵ Nebyť *Appeliconovho* nekorektného obchodovania a zasahovania do Aristotelových textov, sťa-

názov *abdukcia* (abduction), respektíve jednoducho *hypotéza*, pretože to je to, čím aj tento spôsob zdôvodňovania je – jednoducho hypotézou, bez ktorej sa veda nikdy nezaobíde. Funkciou abdukcie, hypotézy, je „nahradit' veľké množstvo predikátov, ktoré nie sú vzájomne zjednotené, jedným predikátom alebo malým počtom predikátov, ktoré ich všetky obsahujú a spolu s nimi (možno) aj bezpočet ostatných. Je to teda taktiež redukcia rozmanitosti na jednotu“ ([9], CP 5.276 Cross-Ref:††).⁶

Reprezentácia. Problematiku empirickej nasýtenosti koncepcií Peirce rieši hľadáním najelementárnejších univerzálnych koncepcií, ktoré stoja pri každej redukcii zmyslovej rozmanitosti na jednotu všeobecnej propozície. V konečnom dôsledku ide o takéto kategórie: *kvalitu, reláciu, reprezentáciu*. Na týchto troch štruktúrne nerozložiteľných koncepciách, teda univerzálnych kategóriách Peirce založí svoj pragmatizmus a aj projekt semiotiky ako všeobecnej vedy o znakoch. Keď však Peirce sformuloval tri univerzálne kategórie ako štruktúrne nerozložiteľné koncepty, uvedomil si, že musí ukázať, ako je vôbec možné, že nerozložiteľné elementy sa od seba odlišujú na základe rozdielov v štruktúre. Je to možné vtedy, tvrdí Peirce, keď sa zameriame na externú štruktúru ako na to, čo je štruktúrované podľa formy možných zlúčenín daných elementov.⁷ Najpodstatnejšou kategóriou jeho celoživotnej tvorby je kategória **reprezentácie**, ktorá je záležitosťou troch premenných: **objektu**, ktorý zastupuje reprezentujúci **znak** a ktorý sprostredkuje **vlastný významový efekt (interpretant)**. Všeobecná teória znakov – semiotika – by podľa Peircea mala skúmať tento proces reprezentácie z každého možného aspektu, teda ako inferenčný proces, ako schopnosť signifikácie či ako mentálny fenomén, a to nielen taký, aký by mal byť, teda v ideálnych podmienkach logických viet (ako to robí analytická filozofia či kontinentálny štrukturalizmus), ale aj taký, aký skutočne je, hoci často vedie k chybným záverom a k falošným objektom signifikácie. Pragmatizmus sa takt stáva metódou zisťovania významu akejkoľvek koncepcie ([9], CP 5.6).

Semióza. Peirceovo celoživotné systematizovanie naznačených problémov ústi do semiotického konceptu takzvanej semiózy. Koncept semiózy, teda koncept inferenčného a reprezentačného reťazenia významových štruktúr prostredníctvom jednoduchých znakov

---

žuje sa Peirce, možno by sme mali napokon úplne iný Aristotelom používaný termín.

⁶ Motivovaný týmito témami Peirce v roku 1867 v svojom prvom filozofickom článku *O novom zozname kategórií* (*On a New List of Categories*, 1867) predkladá teóriu predikatívneho procesu ako teóriu inferencie a reprezentácie. Podľa tejto teórie **funkciou koncepcií** je redukovať rozmanitosť zmyslových impresií na jednotu, pričom **platnosť koncepcií** spočíva v nemožnosti redukovať obsahy vedomia na jednotu bez náležitého predstavenia danej koncepcie ([9], CP 1.545). Ani to však podľa Peircea nie je nič, čo by si už metodológia vedy neuvedomila, ide mu však o to, prinavrátiť toto uvedomenie v nových súvislostiach, ktoré sa odкрývajú prinavrátaním abdukcie do metodológie vedeckého skúmania.

⁷ Peirce nás odkazuje na príklad z chémie, konkrétne na Mendelejevovu periodickú tabuľku prvkov. V tejto tabuľke totiž skutočne rozdiely v externej štruktúre medzi prvkami spôsobujú najväčšie kvalitatívne rozdiely vo vlastnostiach daných prvkov. To, čo sa v chémii volá klasifikácia podľa valencie (mocnosti), je základom členenia a vertikálnej periodizácie základných prvkov podľa toho, koľko atómov ich elektróny dokážu viazať a zlučovať.

a zložitých znakov (konceptov), je v Peirceovej tvorbe fenoménom primárneho záujmu, ktorý sa metodologicky skúma ako účelný proces produkcie významov. Aplikujúc Aristotelovu teóriu účelných teleologických procesov semiotika skúma proces *semiózy*, t. j. proces, ktorého forma nie je nevyhnutne teleologická (sledujúca finálny zámer), ale je vždy nevyhnutne pragmatická (sledujúca význam ako svoj účel). Tento prechod medzi klasickým ponímaním účelnosti a pragmatickým ponímaním významu je charakteristickou – no často prehliadanou – črtou Peirceovho pragmatizmu. Priamo sa dotýka toho, čo K-O. Apel nazýva transcendentálno-semiotický, respektíve transcendentálno-pragmatický postoj, v ktorom sa kritika v Kantovom zmysle posúva od analýzy poznania k analýze významu, od analýzy poznávania k analýze výskumu a intersubjektivity lingvistickej komunikácie ([1], 19 – 27). *T. L. Short*, ktorý sa tejto problematike venuje na 350 stranách svojej monografie *Peirceova teória znakov (Peirce's Theory of Signs)*, hovorí: „Peirceova expozícia teleologického vysvetlenia odstraňuje z teleológie záhadu a ukazuje ju ako racionálne akceptovateľnú súčasť prírodných vied“ ([13], 90 – 91). Práve to si však omnoho skôr ako prvý všimol *Roman Jacobson*, keď pri návšteve Harvardu rozpoznal v Peirceovom koncepte interpretanta a semiózy obrovský potenciál, a to najmä v možnosti pracovať s dynamickou perspektívou štruktúr nejakého celku na základe aplikácie účinnej a finálnej kauzality ([11], 1032).

Kontext potenciálnej aplikácie Peirceovho pragmatizmu. Akokoľvek sa však Jacobson usiloval o presadenie Peirceovho schematicky prístupného diela, okolnosti tomu neboli naklonené ani na Peirceovej alma mater, na Harvarde, kde Jacobson napokon zakotvil.⁸ Okrem toho s príchodom analytickej filozofie mala štrukturalistická kontinentálna tradícia dosť práce s lingvistickým obratom pod taktovkou analytikov, ako aj s postmoderným obratom, škatuľkujúcim každú tendenciu dobového myslenia do projektov prekonávania a inovovania. Navyše, pragmatizmus ako filozofické hnutie po Peirceovi prejavil v období tzv. lingvistického obratu sklon spojiť sa v riešení otázok jazyka s analyticou filozofiou. Ako výsledok spomeňme napríklad prípad *Charlesa Morrisa* a jeho vplyv na pragmatický obrat *Rudolfa Carnapa* či *Quinovu* výzvu odstrániť dve dogmy empirizmu, teda odstrániť ontologickú medzeru medzi metafyzikou a prírodnými vedami, čo by viedlo k pragmatizmu. Tieto udalosti mohli znamenať, že sa našiel priestor na aplikáciu a rehabilitáciu Peirceovho pragmatizmu. Avšak nestalo sa tak a Peirceovo dielo akoby stálo mimo týchto udalostí. Stálo na pomyselných hranici transformácie klasických problémov filozofie na analytickú platformu. Podľa hlavného aktéra prepájania analytickej a kontinentálnej filozofickej tradície *Karla-Otta Apela* Peirce bol najväčším a prvým skutočným rivalom analytickej filozofie, ktorý obsiahol všetky hlavné témy (logika vedy a kritická jazyková analýza významu) a ktorý ponúka ešte aj dnes vhodnejšiu a interdisciplinárne obsiahnejšiu alternatívu analytických riešení dominantných problematík jazyka

---

⁸ Napriek tomu bol Jacobson napokon pri presadzovaní Peirceových koncepcií úspešný. Nie je totiž žiadna náhoda, že hlavný predstaviteľ peirceovskej vetvy súčasnej lingvistickej antropológie *Michael Silverstein* je zároveň najznámejším Jacobsonovým študentom z doby jeho pôsobenia v Spojených štátoch.

a vedeckej metodológie ([1], 30).⁹ Hlavnou Peirceovou výhodou v tomto zmysle je podľa Apela to, že Peirce obsiahol v jednej súrodej koncepcii dve základné konkurenčné tendencie súčasného myslenia v otázke jazyka a označovania: Peirceova tvorba totiž obsiahla „transcendentálno-hermeneutický“ prístup k jazyku, ktorý je funkčný v kontinentálnej tradícii, ako aj „vedecko-technologický“ prístup, ktorý je funkčný v analytickej filozofickej tradícii.

Štrukturalizmus v architektonickej výstavbe pragmatizmu. Pragmatizmus Ch. S. Peircea v takýchto súvislostiach dejín filozofie vnímame ako podnetný a nepreskúmaný míľnik vývoja filozofického a vedecko-metodologického myslenia. Podľa slov jeho tvorca „[Bo]l dizajnovaný a konštruovaný, ak použijem Kantovo vyjadrenie, architektonicky. Pri konštruovaní doktríny pragmatizmu boli preskúmané vlastnosti všetkých nerozložiteľných konceptov, ako aj spôsoby, akými môžu byť spájané. Keď sa následne analyzoval účel predkladanej doktríny, bola zostavená z vhodných konceptov tak, aby splnila daný účel“ ([9], CP 5.5).

Peirce jasne ukazuje, že konštruoval pragmatizmus s maximálnym ohľadom na princípy svojej verzie štrukturalizmu, ktorá – ako sme už ukázali – predkladá tri univerzálne nerozložiteľné koncepcie ako stavebné kamene percepcie a myslenia. Aký je ale v tomto kontexte účel pragmatizmu? Účelom pragmatizmu je predložiť metódu zisťovania, respektíve stanovovania reálneho významu akéhokoľvek konceptu, doktríny, propozície, slova či iného znaku ([9], CP 5.6). To sa má udiť za pomoci formálneho (univerzálna gramatika, kritická logika), ako aj pragmatického (špekulatívna rétorika) semiotického prehlbovania poznatkov o dynamických účelných štruktúrach nášho poznávania. Táto snaha o nastolenie vedeckej filozofie sa opiera o postulát fundamentálneho rozdielu, ktorý je nosným postulátom celej Peirceovej *všeobecnej teórie znakov (semiotiky)*. Ide o rozdiel medzi objektom znaku na jednej strane a významom znaku na strane druhej. Jasnosť myslenia začína vtedy, keď si uvedomíme – domnieva sa Peirce –, že tieto aspekty nie sú rovnakými konštituentmi znaku, propozície či koncepcie. *Význam* je totiž to, čo pomocou znaku aplikujeme na *objekt* ([9], CP 5.6). Zároveň je ale *význam* niečo, čoho prítomnosť si vyžaduje *objekt*, na ktorý je aplikovaný. Takto koncipovaný pragmatizmus smeruje k formulácii *pragmatickej maximy*: „Ak chceme stanoviť význam intelektuálnej koncepcie, mali by sme zväziť, aké praktické dôsledky môžu potencionálne vyplynúť ako nevyhnutné z pravdy tejto koncepcie; a suma týchto dôsledkov konštituuje celý význam koncepcie“ ([9], CP 5.9).

Záver. S ohľadom na možnosti súčasného využitia v logike a filozofii vedy sa ukazuje, že Peirceov prínos je predovšetkým v propagácii dávno stratenej formy inferencie,

---

⁹ Apel sa venuje potenciálu Peirceových konceptov vo viacerých dielach: *Towards a Transformation of Philosophy* (1980 & 1998); *Charles S. Peirce: From Pragmatism to Pragmaticism* (1981); *Understanding and Explanation: A Transcendental-Pragmatic Perspective* (1984); *Towards a Transcendental Semiotics: Selected Essays* (1994); *From a Transcendental-Semiotic Point of View* (1998); *Analytic Philosophy of Language and the Geisteswissenschaften* (1967).

takzvanej *abdukcie*, ktorá infiltrovala do povedomia logiky, vedeckej metodológie či filozofie vedy a stala sa takpovediac „stálou výbavou“ filozoficko-vedeckých metód po boku indukcie a dedukcie. Tento nenásilný vpád do súčasného myslenia sa udial ešte v dobe, keď sa novoveké formy myslenia transformovali na súčasné formy filozofického vyjadrenia. Z tohto dôvodu nie je tento fakt dejinno-filozoficky adekvátne reflektovaný.

V tejto reflexii danej problematiky vidíme možnosť aplikovať problematiky kontinentálnej filozofie na jadro problémov analytickej filozofie, čo umožňuje nájsť spoločného menovateľa, spoločný zdroj a spoločné korene teórií, ktoré sa v súčasnosti akoby transformovali na výsostne logické problémy analytickej tradície. Peirceov štrukturalizmus aplikovaný na problémy vedeckej metodológie a sémantiky je aj z pohľadu súčasnej aplikácie štrukturalizmu vo vede viac než aktuálny. Začlenenie a retrospektívna analýza Peirceovho štrukturalizmu a pragmatizmu do kontextu súčasnosti otvárajú rozšírené možnosti v prístupe k aktuálnym témam vo filozofii vedy a semiotiky (dynamická perspektíva štruktúr, naturalizácia účinnej a finálnej kauzality atď.), pričom alternuje aj rozširuje dejinno-filozofickú naráciu o tejto tendencii súčasného myslenia.

LITERATÚRA

- [1] APEL, K. O.: *From a transcendental-semiotic point of view*. Manchester and New York: Manchester University Press 1998.
- [2] APEL, K. O.: From Kant to Peirce: The Semiotical Transformation of Transcendental Logic. In: BECK, L. W. : *Proceedings of the third International Kant Congress*. Springer 1972.
- [3] ARISTOTELES: *Prior Analytics*. London: Hackett Publishing Company 1989.
- [4] DEELY, J.: *Basics of Semiotics*. Tartu: Tartu University Press 2009.
- [5] DEWEY, J.: *Logic. The Theory of Inquiry*. New York: Henry Holt And 1938.
- [6] DURANTI, A.: *Linguistic Anthropology*. New York: Cambridge University Press 1997.
- [7] ECO, U.: *Meze interpretace*. Praha: KAROLINUM 2005.
- [8] ECO, U.: *Semiotics and the Philosophy of Language*. London: MacMillan Press 1984.
- [9] HARTHORNE Ch. – WEISS, P. (ed.): *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*. Vols. 1 – 8. Cambridge: Harvard Univesity Press 1931 – 1958.
- [10] HAVENEL, J.: Peirce's Clarifications of Continuity. In: *Transactions of the Charles S. Peirce Society*, Vol. 44, No 1, 2008.
- [11] JACOBSON, R.: A Few Remarks on Peirce, Pathfinder in the Science of Language. In: *Comparative Literature*, vol. 92, No. 5, pp. 1024 – 1032. John Hopkins University Press 1977.
- [12] PARKER, K. A.: *The Continuity of Peirce's Thought*. Vanderbilt University Press 1998.
- [13] SHORT, T. L.: *Peirce's Theory of Signs*. New York: Cambridge University Press 2007.
- [14] SILVERSTEIN, M.: Boasian Cosmographic Anthropology and the Sociocentric Component of Mind. In: R. Handler (ed.): *Significant Others. History of Anthropology*. Madison: University of Wisconsin Press 2004, pp. 131 –57.
- [15] STURROCK, J.: *Structuralism*. Wiley-Blackwell 2003.

Mgr. Juraj Žiak
Inštitút filozofie a etiky FF PU
Ul. 17. novembra 1
080 78 Prešov
SR
e-mail: ziak.juraj@gmail.com